

ABU ALI IBN SINONING ANATOMIYA FANIGA QO'SHGAN ULKAN HISSASI

Abu Ali ibn Sino's huge contribution to anatomy
Olimkhuzhaev Fazlitdin Khusnuddinovich,
Nurimova Diloram Majidovna
Tashkent State Dental Institute

Abstract: The great thinker Abu Ali ibn Sina made invaluable contributions to the development of world science, medicine, art, poetry and other sciences. In the books he created, he covered the ups and downs of the sciences compared to that period. The article tells about the life and work of the great scientist, about the great contribution of the great scientist to the development of medicine and anatomy, which is part of it.

Key words: Abu Ali ibn Sina (Avicenna), medicine, anatomy, great scientist.

Огромный вклад Абу Али ибн Сино в анатомию
Олимхужаев Фазлитдин Хуснуудинович,
Нуримова Дилорам Маждидовна

Ташкентский государственный стоматологический институт

Аннотация: Великий мыслитель Абу Али ибн Сина внес неоценимый вклад в развитие мировой науки, медицины, апатомии, искусства, поэзии и многих других наук. В созданных им книгах он освещал взлеты и падения наук по сравнению с тем периодом. В статье рассказывается о жизни и деятельности великого ученого, о большом вкладе великого ученого в развитие медицины и анатомии, которая является ее частью.

Ключевые слова: Абу Али ибн Сина (Авиценна), медицина, анатомия, великий ученый.

Jahon fani va madaniyatining deyarli hamma sohalarida chuqur iz qoldirgan esiklopedist olim Abu Ali ibn Sino, ayniqsa tabobat sohasida yuksak muvaffaqiyatlarga erishgan. Bu muvaffaqiyatlarning asl mohiyagi, Ibn Sino o'zidan oldin o'tgan olimlar tomonidan yaratilgan ilmiy ishlarni va muloxazalarni izchillik bilan bir tizimga sola oldi.

Buyuk olim Abu Ali ibn Sino (980 - 1037) tarixga «Al-shayx ar-rayis» (olimlar ustози, raisi) nomi bilan ham mashhur. Nizomi Aruzi Samarqandi (XII asr) Ibn Sinoni «Xaqiqat isbotchisi» («Xujjat al-xaqq») deb ta'riflagan. Yevropa va Amerikada Abu Ali ibn Sinoni Buqrot (Gippokrat eramizdan avval 460-377 y.), Arastu (Aristotel

eramizdan avval 384-322 y.), Jolinus (Galen 130-200 y.), Leonardo da Vinchi (1452-1519), Andrey Vezaliy (1514-1564) kabi olimlar bilan bir qatorda qo'yishadi.

Ibn Sinoning hayoti va ijodi

Ibn Sino jahon fani va madaniyati taraqqiyotiga beqiyos ulkan hissa qo'shgan

buyuk siymolardan bo'lib, uning ilmiy ishlari xorazmlik buyuk ensiklopedist olim Abu Rayhon Beruniy (973-1048) asarlari bilan birgalikda o'sha davr fani taraqqiyotining eng yuqori cho'qqisini tashkil etadi. Uning to'la ismi Abu Ali al-Husayn ibn Abdulloh al-Hasan ibn Ali ibn Sino bo'lib, ko'pincha qisqartirib Abu Ali ibn Sino yoki Ibn Sino deb yuritiladi.

Ibn Sinoning otasi Abdulloh Balx shahridan bo'lib, Somoniylar amiri Nuh ibn Mansur (976-997) davrida Buxoro tomoniga ko'chib keladi va o'sha atrofdagi Xurmiton qishlog'iga amaldor etib tayinlanadi. Keyin u Afshona nomli qishloqda ham istiqomat qiladi va shu qishloqlik Sitorabonu ismli qizga uylanadi. Ularning ikki o'g'illari bo'lib, shulardan kattasi Husayn edi (Ibn Sinoning bolalikdagi asl ismi shunday

bo'lgan). U 370 - hijriy yili safar oyining boshida (ya'ni 980 yil avgust oyining ikkinchi yarmida) dunyoga keladi.

Husayn 5 yoshga kiringach, Ibn Sinolar oilasi poytaxt - Buxoroga ko'chib keladi va uni o'qishga beradilar. Ibn Sino avval Qur'on va adab darslarini o'qiydi va 10 yoshga yetar-etmas bu darslarni to'la o'zlashtirib oladi. Ayni vaqtda u arifmetika va algebra bilan ham shug'ullanadi. Bulardan tashqari, uyida Abu Abdulloh an-Notiliy rahbarligida mantiq, geometriya va astronomiya fanlarini o'qiydi.

Shu bilan birga Abu Ali ibn Sino tabiiy fanlar bilan ham jiddiy shug'ullanadi, xususan tabobatni sevib o'rganadi. U o'zining tug'ma iste'dodi va favqulotda mehnatsevarligi tufayli darslarni osonlik bilan o'zlashtirar va hatto muallimlariga

noma'lum narsalarni ham kitobdan mustaqil o'qib bilib olardi. Ayniqsa, tib ilmida u juda tez kamol topa boshlaydi. «Tib ilmi, - deb yozadi Ibn Sino o'z tarjimai holida, - qiyin ilmlardan emas, shu sababli qisqa muddat ichida bu fandan juda ilg'orlab ketdim, endi hatto bilimdon tabiblar ham kelib huzurimda tib ilmidan dars oladigan bo'ldilar. Bemorlarni ham ko'rib turardim va shu yo'sinda orttirgan tajribalarim natijasida muolaja eshiklari menga shu qadar keng ochilib ketdiki, uni ta'riflab berish qiyin».

Ibn Sino 17 yoshidayoq Buxoro xalqi orasida mohir tabib sifatida dong chiqaradi. O'sha kezlarda Somoniylar davlatining boshligi Nuh ibn Mansur kasal bo'lib, saroy tabiblari uni davolashga ojiz edilar. Buxoroda yangi chiqqan yosh tabibning ovozi saroyga ham yetib borgan edi, uni amirni davolashga taklif qiladilar va uning ishtirokida davolangan bemor tez fursatda oyoqqa turadi. Buning evaziga Ibn Sino saroy kutubxonasiidan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu kutubxona o'sha vaqtda butun O'rta va Yaqin Sharqdagi eng katta va boy kutubxonalardan sanalardi. Bir necha yil davomida kecha-kunduz tinmay mutolaa qilish natijasida Ibn Sino o'z bilim doirasini mislsiz darajada kengaytirdiki, u davrda shu qadar bilimga ega bo'lgan boshqa bir kishini topish mushkil edi. U o'zining birinchi yirik ilmiy asarlarini ham Buxoroda 1000-1001 yillarda yozadi. O'z qo'shnisi va do'sti Abu-l-Husayn al-Aruziyning iltimosiga binoan riyozatdan boshqa barcha fanlarni o'z ichiga olgan «Al-hikmat al-aruziya» nomli asarini, boshqa bir do'sti fiqh va tafsir ilmlarining bilimdoni Abu Bakr al-Barqiy al-Xorazmiyga atab ensiklopedik xarakterga ega bo'lgan 20 jildlik «Al-hosil va-l-maqsul» deb atalgan asarini yozadi.

999 yili Qoraxoniylar Buxoroni zabt etib Somoniylar davlatini yiqitadilar. Bundan tashqari, ayrim feodal hukmdorlari orasidagi o'zaro urushlar hamon tinmay davom etar va bu voqealar Buxoroda tinch va xotirjamlikda ilmiy ishlarni davom etdirishga qulay sharoit qoldirmagan edi. Buning ustiga 1002 yili Ibn Sinoning otasi vafot etadi. Oqibatda Ibn Sino o'z yurti Buxoroni tark etib Xorazm (Urganch) ga kyetadi.

Xorazm ham O'rta Osiyoning qadimiy boy va madaniy viloyatlaridan biri bo'lib, XI asrning boshlarida u yerda ilmiy hayot ancha rivojlangan edi. Xorazmshohlar Ali ibn Ma'mun (997-1009) va Ma'mun ibn Ma'mun (1009-1017) lar davrida Urganchda ko'pgina zamonasining taniqli olimlari yashar va ijod etar edilar. Yirik matematik va astronom Abu Nasr ibn Iroq (Byeruniyning ustoz, 1034 y. vafot etgan), atoqli tabib va faylasuflar Abu Sahl Masihiy (1010 y. vafot etgan) va Abu-l-Xayr Xammor (942-1030), nihoyat buyuk Abu Rayhon Byeruniy (973-1048) shular jumlasidandir.

O'z siyosatida ko'proq reaksiya yo'l tutgan va har qanday hur fikrni bo'g'uvchi G'azna hukmroni Sulton Mahmud (998-1030) Xorazm yerlarini o'z davlatiga qo'shib olishga harakat qiladi. Unga tobe bo'lishni istamagan Ibn Sino taxminan 1010-1011 yillarda Xorazmdan maxfiy ravishda chiqib Xuroson tomon yo'l oladi. Niso, Abivard (bu shaharlar hozirgi Turkmaniston yerida bo'lgan) va boshqa shaharlarda qisqa vaqt

turgandan keyin Kaspiy dengizining janubi-sharqida joylashgan Jurjon amirligiga etib keladi. Bu yerda u Abu Ubayd Juzjoniyl bilan tanishadi, shundan boshlab bu yigit Ibn Sinoga eng yaqin va sodiq shogird bo'lib qoladi va ustozining oxirgi nafasigacha undan ajralmaydi. Juzjoniyl Ibn Sinoning to Jurjonga kelgunigacha bo'lgan tarjimai holini uning o'z og'zidan yozib olgan, ustoz hayotidagi undan keyingi voqealarni ham o'zi yozib to'latgan, shu tufayli biz Ibn Sinoning hayoti va ijodi haqida juda ishonchli manbaga egamiz.

Ko'p o'tmay Ibn Sino Jurjonda o'zining ilmiy ishlari va tabiblik faoliyatini boshlab yuboradi. Tabobatga oid mashhur asari «Kitob al-qonun fi-t-tibb» («Tib qonunlari») ning 1-kitobini va ba'zi bir boshqa asarlarini yozishga kirishadi.

1014 yili Ibn Sino Jurjonn ham tark etadi va bir qancha muddat Ray va Qazvin shaharlarida turgandan keyin Hamadonga keladi va buvayhiylar hukmdori Shams ud-davlat (997-1021) xizmatiga kiradi. Avval saroy tabibi bo'lib ishlaydi, so'ngra vazirlik mansabiga ko'tariladi. Davlat ishlari bilan band bo'lishiga qaramay, ilmiy ishlarni davom ettiradi va qator asarlar yaratadi, o'zining mashhur falsafiy ensiklopediyasi «Kitob ash-shifo»ni ham shu yerda yozishga kirishadi.

1023 yili Isfahonga ko'chadi va «Kitob ash-shifo»ning qolgan qismlarini yozishda davom etadi. Boshqa bir qancha asarlar bilan bir qatorda fors tilidagi falsafiy kitobi «Donishnoma»ni tasnif etadi.

Yuqorida nomi zikr etilgan Juzjoniylning yozishicha, Ibn Sino jismoniy jihatdan ham juda baquvvat kishi bo'lgan. Biroq shaharma-shahar darbadarlikda yurish, kechalari uxlamasdan uzluksiz ishlash va bir necha bor ta'qib ostiga olinib, hatto xibsda yotishlar olimning salomatligiga ta'sir etmay qolmadi. U qulanj (kolit) kasalligiga chalinib qolgan edi. Kasallik zo'raygach, uni tutqanoq ham tutadigan bo'ladi, oqibatda shu darddan u 428 xijriy yilining ramazon oyida (1037 yilning iyunida) 57 yoshida Hamadonda vafot etdi. Uning qabri hozirgacha saqlanib qolgan.

Ibn Sino 1007 yili Xuroson shahrida, 1012 yili esa Isfaxon va keyinchalik Hamadon shaharlarida shifokorlik qildi. 1037 yili Hamadon shahrida vafot etdi va shu shaharda buyuk mutafakkir olim hurmatiga maqbara qurildi. Maqbarani yangilash davrida, Eron akademiyasining akademigi Said Nafis Ibn Sino kalla suyagini har taraflama suratga olib, keng o'rgandi. V.N.Tyernovskiyl suratlardagi kalla suyagini tekshirgan, M.M. Gyerasimov esa suratdagi kalla suyagi asosida Ibn Sinoning yuz tashqi ko'rinishini tiklash va uning rasmini chizish ustida ishlagan. Hamadon (Eron) shahridagi Ibn Sinoning qabri.

Ibn Sinoning ilmiy ijodi mahsuli

Ibn Sino haqiqiy ensiklopedist olim sifatida o'z davridagi fanlarning deyarli hammasi bilan muvaffaqiyatli ravishda shug'ullangan va ularga oid ilmiy asarlar yaratgan. Turli manbalarda uning 450 dan ortiq asarlari qayd etilgan bo'lsa ham,

zamonlar o'tishi bilan ularning ko'pi yo'qolib ketgan va bizgacha faqat 242 tasi etib kelgan. Shu 242 dan 80 tasi falsafa, iloxiyot va tasavvufga tegishli, 43 tasi tabobatga oid, 19 tasi mantiqqa, 26 tasi psixologiyaga, 23 tasi tabiiyot ilmiga, 7 tasi astronomiyaga, 1 tasi matematikaga, 1 tasi muzikaga, 2 tasi kimyoga, 9 tasi etikaga, 4 tasi adabiyotga va 8 tasi boshqa olimlar bilan bo'lgan ilmiy yozishmalarga bag'ishlangan.

Bu asarlarning barchasi ham olimlar tomonidan bir xilda o'rganilgan va keng ilmiy jamoatchilikka ma'lum bo'lgan, deb ayta olmaymiz. Ularning ayrimlari jahonning ko'p tillariga tarjima etilib, asrlar davomida qayta-qayta nashr etilib kelayotgan bo'lsa, ko'plari hali turli kutubxonalarda qo'lyozma holida o'z tadqiqotchilarini kutib yotibdi.

Olimning bizgacha etib kelgan umumiy falsafaga oid muhim asarlari quyidagilar:

I. **«Kitob ash-shifo»** Ibn Sinoning eng yirik falsafiy asari hisoblanadi, uni o'z davrining ilmiy qomusi desa bo'ladi. Bu asar 4 qismdan iborat: 1) mantiq; 2) tabiiy fanlar (bu qismida minyerallar, o'simliklar, hayvonot olami va insonlar haqida alohida alohida bo'limlarda gap yuritiladi); 3) matematika, yani riyoziet ilmlari (bunda arifmetika, handasa, astronomiya va musiqa fanlari haqida baxs boradi); 4) metafizika, yoki ilohiyot. Bu asarning tabiiy fanlar va metafizikaga tegishli qismlari 1887-88 yili Tehronda toshbosmada nashr etilgan, mantiq qismi esa 1952 yildan boshlab Qohirada bir necha jildda bosilgan. U biron tilga ham to'la ravishda tarjima etilmagan, faqat ayrim bo'limlarigina lotin, suryoniy, ibroniy, nemis, ingliz, farang, rus, fors va o'zbek tillarida nashr etilgan.

II. **«Kitob an-najot»** («Najot kitobi»). Bu kitobda «Kitob ash shifo»ning mazmuni qisqartib bayon etilgan. Uning arabcha matni 1593 y. Rimda, 1913 va 1933 yillari Qohirada bosilgan. Ayrim qismlari suryoniy, ibroniy, lotin, nemis, farang va rus tillariga tarjima etilgan.

III. **«Al-ishorat va-t-tanbihot»** («Ishoralar va tanbiqlar»). Bu Ibn Sinoning eng so'nggi yirik asari bo'lib, unda olim falsafaning asosiy masalalarini qisqa iboralarda bayon etgan. Bu asarning arabcha matni Leydenda (1892 y.), Qohirada (1947), Tehronda (1864), Istanbulda (1873) nashr etilgan. U fransuz (1951) va fors tillarida ham bosilgan (1937, 1954).

IV. **«Donishnoma»** («Bilim kitobi»). Bu Ibn Sinoning fors dariy tilida yozilgan falsafiy asarlaridan eng muhimi hisoblanadi. Uning forscha matni Haydarobodda (1891) va Tehronda (1897, 1952) nashr etilgan, 1957 yili Dushanbeda ruscha tarjimasi bosilib chiqqan.

V. **«Tib qonunlari»** «Kitob al-qonun fi-t-tib» Bu kitob o'sha davrgacha bo'lgan tabobat borasidagi eng mukammal qo'llanma hisoblanadi. Bu ensiklopedik kitobda tibbiyotning hamma sohalari (anatomiya, fiziologiya, etiologiyasi (kasalliklar

sabablari), propedevtika (kasallikning belgilari), tashish qo'yish va davolash, profilaktikasi (ularning oldini olish) va x. k. bo'yicha ilmiy izlanishlar yoritilgan.

Ibn Sino bu asarlarida o'zidan oldingi va o'z davridagi tabiiy fanlar va falsafaning yutuqlaridan foydalangan holda shunday bir falsafa yaratdiki, bu falsafani o'rta asr Sharqidagi nazariy bilimlarning eng yuqori cho'qqilaridan biri deb ta'riflash mumkin.

Ibn Sinoning tabobat rivojiga qo'shgan ulkan hissasi

Ibn Sinoning tibbiyot sohasidagi asosiy myerosi «Tib qonunlari» bo'lib, bu kitob o'sha davrgacha tabobat borasidagi eng mukammal qo'llanma hisoblanadi. Bu ensiklopedik kitobda tibbiyotning hamma sohalari (anatomiya, fiziologiya, kasalliklar sabablari, kasallikning belgilari, ularni aniqlash va davolash va x. k.) bo'yicha ilmiy izlanishlar yoritilgan. «Tib qonunlari» taxminan eramizning 1012-24 yillarida yozilgan deb hisoblanadi. Ibn Sino o'z asarini yozib tamomlaganidan keyin 150 yil o'tgach, Gyerard Kremonskiy (1114-1187) uni birinchi marta lotin tiliga tarjima qildi. Bu tarjima asl nusxadagi mazmun va ifodani o'zida to'la saqlab qola olmagan bo'lsada, taxminan 7 asr mobaynida g'arb mamlakatlarida tibbiy bilimlarning birdan-bir qo'llanmasi sifatida xizmat qildi. Bu davr ichida asarning lotincha tarjimasi bir necha marta qayta nashr etildi. XV asrda bu asar 16 marta, XVI asrda 20 martadan ko'proq bosilib chiqdi. XVII asrda Plempiy ham «Qonun» ning yangi nashrini bostirib chiqardi. Bu nusxa «Qonun»ning lotin tilidagi nashrlari orasida eng yaxshisi hisoblanadi. Bizlargacha etib kelgan «Tib qonunlari»ning lotin tiliga tarjimasi 12 asr bilan belgilangan. 1473 yili esa Milan shaxrida ko'p nusxada bosmaxonada ko'paytirildi. So'nggi davrlarda, ya'ni XX va XXI asrlarda ham «Qonun»ning ayrim qismlari turli tillarda bir necha bor nashr qilindi.

O'zbekiston Fanlar akademiyasining Sharqshunoslik instituti tomonidan Ibn Sinoning butun dunyoga nom taratgan asari «Tib qonunlari»ning besh tomli kitobini rus va o'zbek tillarida 1958-1964 yillarda birinchi bor nashr etilgan.

O'zbekiston Fanlar akademiyasining Sharqshunoslik instituti Ibn Sinoning 1000 yillik yubileyi sharafiga uning genial asari «Tib qonunlari»ning besh tomli kitobini o'zbek va rus tillarida 1981-1983 yillarda nashr qildi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, buyuk yurtdoshimiz Abu Ali ibn Sino asarlari qayta tirildi desak mubolag'a bo'lmas. Chunki shu qisqa davr mobaynida Ibn Sino asarlari bir necha bor o'zbek va rus tillarida to'liq va qisqartirilgan xolda nashrdan chiqdi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Ibn Sino xalqaro jamg'armasini qo'llab-qo'vvatlash to'g'risida»gi 1999 yil 6 yanvardagi farmoni, hamda Respublika Sog'liqni Saqlash Vazirligining 1999 yil 23 apreldagi buyrug'i, bunga yana bir yorqin misoldir.

Yana bir muhim tadbir - tibbiyot oliy o'quv yurtlarida o'qitilayotgan fanlar bo'yicha o'quv dasturlariga Abu Ali ibn Sinoning tibbiyot fani bo'yicha qilgan

ishlariga tegishli ma'lumotlar kiritilib, buyuk vatandoshimizning ta'limotini talabalarga yetkazish va muntazam o'qitishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'ygan ekanmiz, bu borada talabalar, shifokorlar va qolavyersa butun xalqimizga jahon tanigan va tan olgan buyuk olim, taniqli jamoat arbobi, mehribon ustoz va ajoyib insonning myerosini keng targ'ib qilishdir.

Ibn Sinoning ilmiy dunyoqarashlari

Ibn Sino birinchilardan bo'lib tabiiy muxit va inson xayoti o'zaro munosabatlarini har tamonlama taxlil qilish zaruratini faxmladi. Inson hayoti, uning salomatligi yoki xastalik xolati organizmga tashqi muxit ta'sirini ifodalaydi. Bunday sharoitga ob-havo, turar joy, yashash joyining xususiyatlari, yil fasllari va ularning o'zgarib turishi va xokazolar kiradi.

Ibn Sino o'zining mashxur asari «Tib qonunlari» kitobida kishi organizmi xolati sabablarining klassifikatsiyasini byeradi. Bunday sabablar, uning fikricha, ovqatlanish, har xil ichimliklar, havo, suv, mamlakat, turar-joy, kasb, urf-odatlar, tan va rux harakati, osoyishtaligi, jins, yosh, hayotda odat tusiga kirmagan hodisalarning yuz byerishi va boshqalardan iboratdir. Organizmning turli ko'rinishda sodir bo'ladigan xolatlari yuqorida aytilgan sharoitlarga bog'liqdir.

Odam organizmi faoliyati uchun muhim bo'lgan omillardan Ibn Sino yashash joyining geografik va meteorologik xususiyatlari, havosining toza va sofligi, ichish va xo'jalikda ishlatiladigan suvning ahamiyati katta ekanligini ta'kidlaydi. Olim kishi organizmining turli fiziologik xolatlarini ob-havoning o'zgarishiga bog'laydi. Meteorologik xodisalarning tez-tez o'zgarib turishi, joylarda ob-havoning beqarorligi, Ibn Sinoni kishi organizmi bilan ob-havo nisbatini o'rganishga olib keldi.

Muhitga nisbatan organizmning faolligi Ibn Sino tomonidan aniq darajada tushunilgan edi. Organizm faolligi adaptasiya (moslashish) tushunchasi orqali ifodalanadi. Ibn Sino ilmiy tyerminologiyasida «mijoz» organizmning o'ziga xos tabiati sifatida ishlatiladi. Natijada ko'pincha «sabab bitta bo'lsa ham, turli gavdalarda turlicha kasalliklarni, yoki turli vaqtlarda turli kasalliklarni keltirib chiqargan bo'ladi. Biror-bir sababning ta'siri kuchli va kuchsiz odamda, sezuvchan va kam sezuvchan odamda bir xil bo'lavyermaydi». Organizning doim o'zgarish va harakatda bo'lgan tashqi muhitga moslashuvi borasida jismoniy mashqlarning ahamiyati kattadir. Ular tufayli organizm chiniqadi, muhitdagi o'zgarishlarga chidam va bardoshli bo'ladi. Olim jismoniy mashqlarni faol (aktiv), o'rtacha va sust (passiv) mashqlar deb klassifikatsiya qiladi. Jismoniy mashqlarning faol turlariga, masalan, musht bilan turtishish, kamondan otish, tez yurish, balandga sakrash, bir oyoqda sakrab yurish, qilichbozlik, otda yurish, qo'l va oyoqlarni harakatga keltirish va qator boshqa mashqlar kiradi.

Kishi organizmiga etib kelmagan har qanday sabab unga ta'sir etmaydi. Sababning oqibat keltirib chiqarishi uchun zarur muddatda faol kuchlarning bir-biri bilan hamjixat bo'lishi zarur. Tashqi muxit omillari keltirib chiqaruvchi sabablar har xil xaraktyerga egadir. Bir xil sabablar kishilar organizmida turli-tuman kasalliklar, salomatlik alomatlarini yoki har xil vaqtlarda har xil kasalliklarni paydo qiladi.

Shunday qilib, Sharqning o'rta asr buyuk ensiklopedist olimi va mutafakkiri Ibn Sino asarlarida tabiatshunoslikning muhim muammolari oldinga surildi. Olim ushbu muammolarni o'sha davr sharoiti va tabiatshunosligi xolati imkoniyatlari darajasidan bir qancha pog'ona yuqori turgan xolda hal qilishga intildi va ko'p xollarda bunga erishdi.

Abu Ali ibn Sinoning odam anatomiyasi faniga qo'shgan ulkan hissasi

Abu Ali ibn Sino – odam anatomiyasi asoslariga katta hissa qo'shgan olim deb aytish, bu Ibn Sino haqida hech narsa aytmagan bilan barobardir. Bizning fikrimizcha, buyuk mutafakkir olim Abu Ali ibn Sinoni odam anatomiyasi faning asoschisi deb, shubxasiz aytish mumkin. Allomaning bu boradagi izlanishlari odam anatomiyasini o'rganish va yangiliklarni kashf qilish bilan chegaralanmay, tizimlar, a'zolar, ularning qismlarining anatomiyasi va fiziologiyasini aniqlay olgan va juda sodda va aniq qilib tushuntirib byergan.

Jaxon fanini o'z zamonasida yangi, yuqori bosqichga ko'tarish ishiga katta hissa qo'shgan Abu Ali ibn Sinoning «Tib qonunlari» asari

olimning kuzatishlari va tajribalariga, original nazariy muloxazalariga asoslangan ilmiy asar sifatida buyuk axamiyatga egadir. Taniqli va yirik anatom-olim M.G. Privesning (1985) tan olishicha «Odam anatomiyasi, fiziologiyasi va boshqa ko'plab medisina fanlari Evropa univyersitetlarida 7 asr davomida Avisenna (Ibn Sino) asarlari

asosida o'qitilib kelingan». «Kitob al-maleki» Ali ibn Abbos, «Zaxirai xorazm shoxi» Ismoil Jurjoniy (1137 y. vafot etgan), «Tibbi Akbari», «Iskiri A'zam» va boshqa kitoblar mualliflari Abu Ali ibn Sinoning anatomiya fani yaratilishi va taraqqiy etishi borasidagi buyuk hizmatlarini tan olishgan.

Taniqli g'arb olimlari Leonardo da Vinchi (1452 - 1519), Andrey Vezaliy (1514 - 1564), Djirolamo Frakastoro (1478 - 1553), Vilyam Garvey (1578 - 1628) va boshqalar tomonidan Abu Ali ibn Sinoning anatomiya borasidagi buyuk hizmatlari tan olingan.

Abu Ali ibn Sino ijodi shuni ko'rsatadiki, «Tib qonunlari» kitobida faqatgina o'z izlanishlari bilan chegaralanmay, balki o'zidan oldin o'tgan olimlarning shu a'zo, yoki uning qismiga, yo shu masalaga munosabatini byerib, bu savolga o'zi aniq javob topa olgan. Shu bilan birga, Ibn Sino bu ilmiy myerosni o'zining puxta kuzatishlari va amaliyot ishlarida qozongan yutuqlari bilan boyitdi.

V.N.Tyernovskiyning (1961) yozishicha, «...tibbiyotning asosi bo'lgan anatomiya «Tib qonunlari»da asosiy o'rin tutadi». Shuning uchun X-XI asrlardan oq barcha anatomiya taaluqli asarlar Ibn Sino asarlariga solishtirilar va bu asarga baho byerilardi. Keyinchalik ham V.N. Tyernovskiy (1937, 1961); P.M. Faktorovich (1941); L.A.Alyavi (1952, 1957); B.D.Petrov (1954); B.L.Gurtova (1955, 1956, 1957); 3.X.Ikromov (1957); Ya.P.Popyereka (1957); Ya.A.Rahimov (1957); Yu.S.Arzumetov (1964); G.V.Arangelskiy (1965); V.K.Djumaev (1965, 1966); M.Maksudov (1966); K.A.Xalikov (1970); R.E.Xudoybyerdiev (1974, 1993); K.A.Zufarov (1989); N.X.Shomirzaev (1992); N.K.Axmedov (1992, 1995) va boshqalar o'z monografiya va o'quv qo'llanmalarida Ibn Sino asarlari ahamiyati va odam anatomiyasiga qo'shgan ulkan hissasi borasida yozishgan.

Ibn Sino suyaklar anatomiyasi (osteologiya bo'limi) haqida

Abu Ali ibn Sino odam anatomiyasining osteologiya bo'limi haqida yozar ekan, suyaklarning tuzilishini aniq ko'rsatib, ularning tuzilishi suyaklarning vazifalariga bog'liqligini keng yoritilgan. Abu Ali ibn Sinoning «Tib qonunlari» 1-chi kitobida osteologiya bo'limi 30 ta fasldan iborat bo'lib (42-75 betlar), suyaklar tuzilishi va vazifalari hozirgi zamon tushunchalariga to'liq mos keladi. Masalan, hozirgi zamon skelet suyaklarining vazifasiga:

1. Tayanch vazifasi: odam gavdasi va mushaklarning tayanchi bo'lib hisoblanadi;
2. Harakat vazifasi: skelet suyaklarining alohida guruhlarining o'zaro qo'shilishidan richaglar hosil bo'lib, bo'g'imlarda mushaklar vositasida harakatga keladi;
3. Ximoya vazifasi: suyak guruhlarining o'zaro qo'shilishidan bo'shliqlar hosil bo'ladi. Bu bo'shliqlar ichida esa a'zolar joylashadi;

4. Biologik vazifasi: suyaklar tarkibida minyeral tuzlar bo'lib, kalsiy, fosfor, temir va x. k. moddalarni saqlaydi;

5. Qonning shakliy elementlari suyak ichidagi qizil ilik sohasida etiladi.

Bu vazifalardan 3 tasi bundan 1000 yil ilgari Abu Ali ibn Sino tomonidan aniqlangan.

Suyaklarning shakli haqida yozar ekan, Ibn Sino ularning naysimon, yassi va aralash shakllarini yoritib, ularga misollar ham keltirgan. Bir qancha suyaklarning tuzilishini yoritish masalalarida Galendan mukammalroq va Vezaliydan aniqroq qilib yozilganligi tan olingan. Aristotel qovurg'alarni 8 ta deb byergan bo'lsa, Ibn Sino odamda 12 juft qovurg'alar borligi, ularning soni erkak va ayollarda bir xil ekanligini birinchi bo'lib yozgan. Chanoq suyaklari tuzilishi borasida X asrgacha aniq fikr bo'lmagan. O'tirg'ich suyagini Ruf chanoq-son bo'g'imi sifatida ta'riflasi, Polluks - yassi suyak bo'rtig'i sifatida bilgan, Gippokrat bu tyerminda son suyagini tushungan, Abu Ali ibn Sino jahonda birinchi bo'lib chanoq suyaklari tuzilishini aniq ko'rsatib byera olgan.

Foydalanilgan adabidiyotlar

1. Abu Ali ibn Sino. Tib qonunlari. - 1983. Toshkent.
2. Abu Ali ibn Sino. Daniya-nomi, tarjimon A. Bagautdinov, Stalinobod, 1957.
3. Abu Ali ibn Sino. Tib qonuni, IV kitob, Toshkent, 1954-1961.
4. Abu Ali ibn Sino. Falsafiy rivoyatlar, kuplet va tarjimon A. Irisov, Toshkent, 1963.
5. Abu Ali Ibn Sino tavalludining 1000 yilligiga (maqolalar to'plami), "Fan" nashriyoti Toshkent, 1980 yil.
6. Baxadirov F. N. Odam Anatomiyasi . - 2005. Toshkent
7. Baxadirov F. N., Olimxo'jaev F. X. buyuk olim Abu Ali ibn Sino va uning inson anatomiyasi fanining rivojlanishiga qo'shgan ulkan hissasi. - 2011. Toshkent.
8. Irisov A. Abu Ali ibn Sinoning hayoti va ijodiy me'ori, Toshkent, " fan "nashriyoti, 1980 yil.
9. Ibn Sino og urdi. Toshkent, "meros" nashriyoti, 1994 yil.
10. Xudoyberdiev R. I., Zaxidov X. Z., Axmedov N. K., Tola R. A. Odam Anatomiyasi . - 1975, - 1993. Toshkent
11. Prives M. R. Anatomiya cheloveka. – 1997-2012.